

ETO: 911.3+339.9(100)“20”
314.8:327.5
339.9+316.42

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

Bertalan Péter

∴ Kaposvári Egyetem, tanszékvezető, egyetemi docens
∴ bertalan@pazmanykabel.hu

Nagy András

∴ Pécsi Tudományegyetem, nemzetközi kapcsolatok szakértő, MSc hallgató
∴ andrasnagy1992AD@gmail.com

GLOBÁLIS NAGYHATALMI PÓKERJÁTSZMA – DILEMMÁK, ALTERNATÍVÁK

A global superpower pokergame – dilemmas, alternatives

Globalna pokeraška igra velikih sila – dileme i alternative

A tanulmány új megközelítés szerint elemzi a 21. század geopolitikai hálózatait. A szerzők párhuzamot vonnak a globalizáció folyamata és a geopolitikai dimenziók és hálózatok evolúciója között, eddig ismeretlen vagy kevesek által ismert tudományos modellek bemutatásával. A 21. század komplex geopolitikai játszmák rendszere, a szerzők a nagyhatalmak szerepére, Magyarország és a kelet-közép-európai régió geopolitikai helyzetére és a „gyulladáspontok” geopolitikájára helyezik a fő hangsúlyt. A tanulmány célja a történelem hajtóerejét jelentő geopolitikai hálózatok meghatározása, forgatókönyvek felállítása Magyarországra, az Európai Unióra és a világ egészére nézve, összekapcsolva lokális, regionális és globális aspektusokat és hálózatokat. Az elemzés aktuális problémákat és kihívásokat ragad meg, melyek szorosan kapcsolódnak a globalizáció folyamatához, ideértve a nemzetközi terrorizmust, az úgynevezett Iszlám Állam szervezetét, vagy a migrációs válságot. Az eurázsiai és a közel-keleti sakktabla a tanulmány központi eleme, felvázolva a csomópontok és kapcsolatok rendszerét, meghatározva a központi játékosokat és összeköttetés-rendszerüket. Mindkét esetben döntő szerepet játszik az energiapolitika. Az orosz–német kapcsolatrendszer a legfrissebb elérhető adatok alapján került elemzésre, összekapcsolva az interdependencia elméletét a gázvezeték-hálózat geopolitikájával, vizsgálva e kapcsolatok hatását más európai országokra nézve. Kelet-Közép-Európa geopolitikai helyzetének elemzését egy energiafegyver-mo-
dell és az aszimmetrikus interdependencia elméletének ötvözésével készítettük el.

Kulcsszavak: geopolitika, hálózatok, terrorizmus, energiafegyver-modell, aszimmetrikus interdependencia, globalizáció, migráció

1.1. MERRE TOVÁBB, EMBERISÉG? PÓKERJÁTSZMA VERSUS LELKIISMERET

Peter Evans amerikai szociológus szerint a világ államai elhelyezhetők egyetlen változó mentén abban a tekintetben, hogy „államunk” beavatkozása a gazdasági életbe előmozdítja-e, s ha igen, miként az ország prosperitását, világgazdasági helyének javulását. Evans két végpontot különböztet meg. Ezek egyike a gazdaság működését folyamatosan csorbító, a társadalmat cinikus, önkényes és önző módon elszegényítő „ragadozó állam”, amely sem nem képes, sem pedig nem hajlandó megakadályozni, hogy az állam kulcspozícióit elfoglaló egyének saját külön érdekeiknek megfelelően szétzilálják, tönkretegyék a gazdaságot. A ragadozó állam a korrupció, a végrehajtó hatalom „privatizálása”, a kiszámíthatatlan kisstílvú, rövid távú „lenyúlások” és egyéb hivatalnoki visszaélések sorozatával elfojt minden kitérésre lehetőséget, és lefelé tartó spirálba zárja a gazdaságot. E típus az Evans által elemzett iskolapéldája Zaire a 70-es és 80-as években. A másik végletet Evans a „fejlesztő állam” fogalmával ragadja meg. E típus fő jellemzője, hogy a gazdaság látványos növekedésében az állam aktív, koherens és konzisztens kulcsszerepet vállal. A fejlesztő állam belső szervezetét a kiszámíthatóság és az áttekinthető, logikus, hatékony belső működés jellemzi. Az állami tisztviselők kiválasztása meritokratikus alapon történik, s mind az állami hivatalnokok, mind pedig a politikai kinevezettek tevékenységét a szakmai és állampolgári ethosz, tisztesség és a hosszú távú karrierépítés jellemzi. Mind a társadalom nagy része, mind az üzleti elit, mind pedig az államapparátust benépesítő csoportok többsége pontosan érti: a gazdasági teljesítmény javítása közös össztársadalmi ügy. Az így létrejövő, a társadalom és a gazdaság kollektív érdek- és értékrendszerébe sajátos módon beágyazott alappélda Evans elemzésében nem más, mint Dél-Korea. Latin-Amerika a fejlesztő állam kontra ragadozó állam végletei között húzódo skálán valahol középen helyezkedik el. Az e csoportba tartozó államok mind a gazdaságtól és a társadalomtól függő autonómiájuk, mind pedig társadalmi-gazdasági beágyazottságuk tekintetében vegyes mintákat mutatnak, imbolygó állapotban vannak. Bürokráciájuk lojalitása ingadozó, viselkedésük kiszámíthatatlan, szervezeti rendszerük ellentmondásos, s ezen ingadozás, kiszámíthatatlanság és ellentmondásosság magyarázza, hogy tartósan nem képesek megvalósítani a fejlesztő állam kettős hivatását: nem szabnak gazdaságuknak kellő irányt, és nem adnak elég teret gazdaságuk kibontakozásához (EVANS 1995).

Magyarország is aktív résztvevője a globális hálózati versenynek, ezért esetében nem szabad a geopolitikai helyzet lokalitás-tényezőjéről sem megfeledkezni. Térségünk külső gazdasági függése egy az állammá válás alternatíváját folyamatosan minden adott ponton elutasító, új típusú, államok fölötti közhatalmú szervezet, az EU keretében valósul meg. Ennek alapjellemezői – a fejlesztési alapok intézményrendszere, a tagok munkaerőpiaci mozgását szabályozó előírások, a szociális intézményrendszerek összehangolására vonatkozó elvárások, s ezeknek a tőle függésben levő államok lehetőségeire gyakorolt várható hatása – az alkotmányozási folyamat kudarcra miatt folyamatosan változóban vannak, s így egyelőre eldönthetetlen, milyen alkalmazkodási reakciókat fognak igényelni a tőle függő társadalmaktól.

Ady Endre híres metaforája, a *kompország*, jól jellemezte hosszú időn át hazánk geopolitikai helyzetét. A „Kikötöttünk Európa partjainál” metafora sántít. Helyette jobb a *fordítókorong* metafora, mert Nyugat és Kelet között közvetítő szerepet kell betöltenünk úgy, hogy egy helyben maradunk. A fordítókorong gazdaságos működtetése a nemzet, az ország előnyére szolgál, azonban ha ringlispílként működik, a szélkakas hálátlan történelmi szerepe vár ránk, amely sok balszerencsét hozott már hazánkra.

A kétpólusú világ megszűnését a globalizáció legnagyobb politikai hatásának kell tekinteni. Két világhatalom – az USA és a Szovjetunió – globális méretű küzdelméből az előbbi került ki győztesen. A Szovjetunió nélküli világ helyzetét két aspektusból lehet reálisan felmérni: globális és lokális szempontból. Az előbbi nagypolitikai és világméretű, az utóbbi az egyes országok helyének lokális politikai szempontú állapotát jelenti.

Az új világpolitikai helyzetben sokan fogalmazták meg a lehetőségeket, alternatívákat. Ebből a szempontból az USA politikusainak álláspontja a döntő. Az USA egyedüli szuperhatalom. Ezért kell politikusainak felmérni a helyzetet, meghatározni a világpolitika alternatíváit.

Zbigniew Brzezinski észak-amerikai geopolitikus szerint az Egyesült Államok számára fő geopolitikai tét Eurázsia. Az általa felvetett kérdések a globális világ alapvető politikai gondjai is:

1. Milyen Európa kívánatos az Egyesült Államok számára?
2. Milyen Oroszország felel meg Amerika érdekeinek?
3. Milyen távol-keleti szerep vállalására célszerű Kínát bátorítani? Ez milyen következményekkel járhat az Egyesült Államok és Japán számára?
4. Milyen új eurázsiai szövetségek kínálkoznak az Egyesült Államok számára?
5. Milyen Európát akar Washington? Partnere legyen-e? Washington megossza-e közel-keleti vezető szerepét Európával?

6. Az Egyesült Államok számára fontos az európai egység. Ezen belül melyik ország vezesse az egyesült Európát?
7. Az Egyesült Államoknak esetleg azt is el kell döntenie, hogyan birkózik meg a regionális szövetségekkel, amelyek ki akarják őt szorítani Euráziából.

E bonyolult kérdéssor abból a különleges helyzetből fakad, hogy három, példa nélküli körülmény határozza meg a világ geopolitikai állapotát:

1. a történelemben először egyetlen állam nevezhető tényleges világhatalomnak;
2. a világ vezető hatalma egy Eurázsian kívüli állam;
3. következőképpen a világ központi politikai küzdőterét, Euráziát egy Eurázsian kívüli hatalom uralja (BRZEZINSKI 1999).

Az átfogó és egységes eurázsiai geostratégia kidolgozásakor azt is figyelembe kell venni, hogy az Egyesült Államok tényleges hatalmának vannak korlátai, és e hatalom hatóköre idővel csökkenni fog.

A kétpólusú világ megszűnésére Fukuyama, az Amerikai Egyesült Államokban élő politológus *A történelem vége és az utolsó ember* című híressé vált könyvével reagált. Művének alapvető mondanivalója, hogy az amerikai társadalommodell világméretű kiteljesedése előtt már nincs akadály. Ezzel a történelem beteljesedett, elért tetőpontjához.

A történelem azonban megy a maga útján. Fukuyama naiv idealista, jövőképe 2001. szeptember 11-én semmivé foszlott. A New York-i World Trade Center ikertornyai elleni terrortámadás miatt Bogár László *Magyarország és a globalizáció* című könyvében elemzi az új helyzetet: „Amerika globális birodalmának és az iszlámnak az érintkezési felülete számos iszonyú erejű hatalmi erőter igen érzékeny metszéspontja. Az iszlám geostratégiai szerepe nem hasonlítható össze semmilyen más civilizációéval. A Marokkótól Indonéziáig húzódó roppant méretű kontinentális övben található a globális hatalomgazdaság kulcsfontosságú szénhidrogénkészleteinek döntő része. E zóna geopolitikai magaslatairól Eurázsia minden jelentős hatalma és civilizációja tökéletesen ellenőrizhető és »lelőhető«. Törökország, Szaúd-Arábia és Pakisztán után Afganisztán megszerzése teszi egyre teljesebbé azt a »check-point«-hálózatot, amelyből úgy látszik, Irán teljes ellenőrzése a globális birodalom döntő győzelmét jelentené. Ehhez fogható zsákmány megszerzése érdekében komoly kockázatok vállalása sem látszik logikátlanak” (BOGÁR 2003: 269–270).

Samuel Huntington a civilizációk harcáról szóló, 1993-ban megjelent munkája Fukuyama könyvének antitézise. Huntington szerint a konfliktusok

nagy törésvonalait a különböző gigantikus méretű szociokulturális komplexumok, a civilizációk közötti összeütközések rajzolják ki. Bogár László véleménye, hogy a törésvonalak egyike az USA által kiépített globális világhatalom és az iszlám országok között húzódik. A jelenlegi politikai világesemények is ezt igazolják.

A Zbigniew Brzezinski által felvetett kérdésekre válaszolva megállapítható, hogy rövid távon Amerikának az az érdeke, hogy megszilárdítsa a jelenlegi geopolitikai pluralizmust Euráziában. Ezért taktikáznia, manővereznie kell. Középtávon az amerikai politikának szüksége van az amerikai törekvéseket elfogadó partnerekre, amelyek az Egyesült Államok vezetésével hozzájárulhatnak egy együttműködésen alapuló eurázsiai biztonsági rendszer kialakulásához. Hosszabb távon olyan helyzet alakulhat ki, amelyben a világban a politikai felelősség megosztható. A legfőbb kérdés a jelenlegi helyzetben, hogy ez milyen eszközökkel, milyen módon érhető el.

1.2. GEOPOLITIKAI SAKKJÁTSZMÁK A GLOBÁLIS TÉRBEN

A történelem alapvető jellemzője a kontinuitás. A történelmi folyamat irányát napjainkban gyakran megváltoztatják a globalizációs és geopolitikai események.

Az USA „a harmadik világháborúban”, a hidegháborúban is győzött. Egyedül maradt a globális politikai küzdőtéren. Abszolút győztesnek látszott. Ennek volt az a következménye, hogy a világ több pontján úgy avatkozhatott be az eseményekbe, hogy látszólag nem kellett számolnia más nagyhatalom beavatkozásával. A geopolitikai gyulladáspontokon és törésvonalak mentén azonban az események a geopolitikai törvényszerűségek alapján mentek tovább a maguk útján.

A Balkánon kirobbant koszovói válság megoldásában az USA a NATO-erők vezetőjeként döntő szerepet vállalt. A Szovjetunió összeomlása miatt nem kellett számolnia az egykori nagyhatalom beavatkozásával. „Irán és Irak hatalmi egyensúlya egészen 2003-ig stabil lábakon állt, amikor az amerikai invázió az iraki kormányt és az iraki hadsereget megsemmisítette, így azóta az Egyesült Államok tartja féken Iránt” (FRIEDMAN 2015: 132).

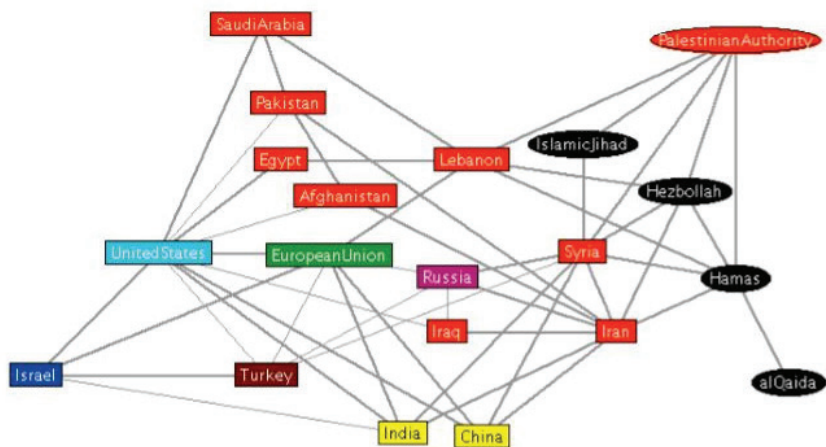
2001. szeptember 11-én éri az USA-t az a terrortámadás, amely új fordulatot adott a modern történelemnek. Az *arab tavasz*nak nevezett geopolitikai folyamat, amely Tunéziában kezdődött, végigsöpört Észak-Afrika arab államain, és elérte a geopolitikai szempontból legveszélyesebb Közel-Keletet. Az Egyesült Államok politikai vezetése úgy látta, hogy ebbe a folyamatba beavatkozhat, segítheti helyenként az autokratikus államrendszerek megbuktatását. Arról megfeledkezett, hogy ezek a rendszerek törzsi szövetségek,

törzsek hatalmi klánjainak erején alapulnak. Az autokratikus államhatalmat átszövik az iszlám vallás helyenként fundamentalista irányzatai is. A líbiai Kadhafi-rendszer megszüntetése terrorra épülő hatalma miatt aktuálisnak kínálkozott. Líbiában is a NATO erői döntötték meg az etatista államrendet. Ebben a sikerben az Európai Unió tagországainak – Franciaországnak és Olaszországnak a NATO tagjaiként – is része volt. Oroszország már nem tudott az eseményekbe beavatkozni. A hidegháború legnagyobb veszteseként újjá kellett építenie önmagát, meg kellett erősödnie. Ennek felismerése Putinra várt. A KGB volt tagjaként eligazodott a világpolitikai játszmákban. Hamar rájött arra, hogy az USA világhatalmán réseket lehet ütni.

Az arab tavasz eseménysora gyorsan végigszaladt Észak-Afrikán, majd elérkezett utolsó állomásához, Szíriához. Azonban itt is polgárháborút idézett elő, amelynek politikai hullámverése térben és időben jelentős, jelenünket is befolyásoló tényező. Szíria geopolitikai tekintetben fontos helyen fekszik, az itt folyó polgárháború egyértelműen bizonyítja a geopolitikai és globális politikai, gazdasági folyamatok összefüggését:

- I. Szíria globális és regionális hatalmak találkozási pontján fekszik.
- II. Több világegyház, felekezet is ebben a térségben hatással van a politikára.
- III. Több etnikum is él egymáshoz közel ezen a területen.
- IV. A világ olajszükségletének döntő részét kitermelő arab államok közvetlen szomszédai Szíriának.
- V. A polgárháború következménye, hogy Szíria területének egy részét az Iszlám Állam birtokolja.
- VI. A polgárháború és az Iszlám Állam egyaránt forrása a globális terrorizmusnak és a migrációnak.

A felsorolt okok mellett érdemes Szíria néhány geopolitikai szempontját is figyelembe venni, amelyek világosabbá, érthetőbbé teszik Szíria sajátos geopolitikai helyzetét.

1. ábra. Komplex nemzetközi hálózatok (elleneséges/baráti kapcsolatok)
(Forrás: KREBS 2007)

„Szíria három nagy monoteista vallás hazája és színtere, a júdaizmusé, kereszténységé és az iszlámé” (N. RÓZSA 2015: 172).

A szíriai események a többi arab országéhoz hasonlóan alakultak 2011 januárjának végén. A kibontakozott felkelés célja Bassár el-Aszad elnök diktatúrájának megdöntése volt. A tüntetések erőszakos elfojtása miatt kialakult az az ellenzék, amely a felkelés fő ereje lett.

„Törökország a kibontakozó polgárháborúban nagyon hamar – talán túl hamar is – a szíriai ellenzék mellé állt, és komoly támogatást nyújtott neki. »Az arab tavasz« eufóriában [...] a nemzetközi közösség nagy része Aszad hatására az ellenzékot támogatta. Törökország mellett az öbölbeli arab monarchiák pénzzel és fegyverrel, az Egyesült Államok és nyugati szövetségesei pedig politikai támogatással (»Szíria barátai«) és az esetleges katonai beavatkozás lebegtetésével, de legalábbis ki nem zárásával. A Szíria barátai nevű csoport 2012 februárja és 2013 szeptembere között hétszer találkozott a váltakozó számú résztvevővel: legtöbbször (114 ország) a Marrákesben tartott találkozón vettek részt, a legkevesebben (11 ország) az utolsó római találkozón. A nemzetközi közösség támogatásával megszervezett Genf-1, majd a Genf-2 találkozó, mely a rezsím és az ellenzék közötti megegyezést, a polgárháború lezárását lett volna hivatott elősegíteni, kudarcba fulladt” (N. RÓZSA 2015: 181).

Az okok bonyolultak, s a háború folytatása a „mindenki mindenki ellen” jellegét öltötte *napjainkig*. Az első világháborút előidéző balkáni állapotok

és háborúk voltak ilyen jellegűek. Szíria geopolitikai szempontból fontos helyen fekszik, mert nagy- és regionális hatalmak érdekütközésének pontja.

Ha a hatalmi relációk figyelembevételével vizsgálódunk, jól bizonyítható a globalizáció és a geopolitika viszonyrendszerének összekapcsolása, kölcsönhatása. Elsősorban az Egyesült Államok, Oroszország, az Európai Unió, Törökország, valamint Irán hatalmi érdekét kell figyelembe venni.

Történelmi analógiával elve a *Keleti kérdés* újszerű megközelítéséről is szó van, mert a szíriai polgárháború és a közvetlen hatásaként megalakuló Iszlám Állam kisugárzó hatásaiként két releváns globalizációs jelenséget kell a világnak átélnie, az iszlám szent háborúját, a dzsihád jegyében kibontakozó világterrorizmust és az újkori népvándorlást, migrációt. Szíriai geopolitikai törésvonalak kiindulópontja is. Ezek pókhálószerűen indulnak ki az országból. Hosszuk és számuk csupán a hatalmi érdek összeütközésének, hatóságának erejével és kiterjedésével mérhető viszonylagosan. A törésvonalak mélysége az érdek-összeütközések erejétől függ. A hatalmi érdekek csatájának, harcának szempontjából az Egyesült Államok, Oroszország, az Európai Unió, Törökország és Irán szerepét kell szemügyre venni. Az Egyesült Államok közel-keleti államként való definiálásnak alapja az Egyesült Államok birodalmi jellege, hiszen az amerikai külpolitika a Közel-Keleten a birodalmiság minden fontos jellemzőjét mutatja: ideológia (értékrend, liberális demokrácia) univerzális terjesztésének programjával lép fel, érdekeit nyers erővel érvényesíti, ennek keretében szövetségeket köt és/vagy proxy-háborúkat vív, vagy adott esetben elszigeteli (megpróbálja elszigetelni) ellenfeleit. „Az Egyesült Államok Közel-Kelet-politikája nagyfokú kontinuitást mutat a hidegháború után jelentősen megváltozott nemzetközi környezet ellenére” (N. RÓZSA 2015: 211).

Az Egyesült Államok a hidegháborúban látszólagos győzelmet aratott. Nem számított arra, hogy legnagyobb ellenfele, a Szovjetunió gazdasági összeomlása után a romokból kiemelkedik Oroszország, s Putyin vezérletével új nagyhatalmi játékba kezd. Az Egyesült Államok a világtól elszigetelte Oroszországot azzal, hogy egyetlen kitörési pontját, Afganisztánt megszállásával elfoglalta. Oroszország hagyományosan a meleg tengerek felé keres utat magának, fő célpontja a Földközi-tenger. Oroszország Putyin vezérletével folytatja a Szovjetunió bukásával abbahagyott sakkjátszmát. A nagyhatalmi geopolitikai játszma több sakktablán folyik, mert a hatalmi érdekeket Putyin ügyesen felhasználja, így az Egyesült Államoknak szimultán játékot kell játszania. Ez nehéz, mert érdekei érvényesítése mellett az érdekkörébe tartozó országokkal is össze kell hangolnia a politikai sakkjátszmákat. Ennek a játszmatorozatnak a fontos lépése, hogy Oroszország európai politikáján változtatva Ukrajna miatt összeütközést provokált az Európai

Unióval. Ebben az Európai Unió és az Egyesült Államok egyaránt hibás, mert az Európai Unió a liberalizmus szellemében felkínálta Ukrajnának a csatlakozás lehetőségét, az Egyesült Államok pedig NATO-szövetségeseit felhasználva nyugati irányban katonai támaszpontok rendszerével bekerítette Oroszországot. Az Európai Unió az Egyesült Államok szövetségese, kelet felé annak kinyújtott keze. Elsősorban energiaszolgáltatás területén az Északi Áramlat földgázt szállító csővezetéke miatt érdekelt az orosz kapcsolatokban. Az Európai Unió magországa, Németország érintett ebben, ugyanakkor Németország és Oroszország külkereskedelmi kapcsolatai is jelentősek. Németország fejlett technológiát exportál Oroszországba. A német ipar piaci szükségletei, ugyanakkor Ukrajna bevonása az Egyesült Államok érdekszférájába felélesztette Európa keleti felén a már-már megszűnni látzó törésvonalat, amely a Balkánon át az újabb politikai konstellációban már Arábiáig ér. Ez a geopolitikai tűzvonal érinti az Európai Unió peremországait, benne Magyarországot is.

Oroszország és az Egyesült Államok érdekeinek összeütközése bontakozott ki a Dél-Kaukázusban. Erre a 2008-as fegyveres összeütközés, a Grúzia és Oroszország között kibontakozó konfliktus kínált lehetőséget. Grúziában is megkezdődött a rendszerváltozás 2003-ban. A *rózsás forradalom*nak nevezett folyamatba több amerikai szervezet, illetve kormányközeli alapítvány is beavatkozott. A 2003-as államcsíny eredményeképpen 2004-ben sorra kerülő parlamenti választáson az „államcsíny” pártja elnyerte az összes mandátumot. Tulajdonképpen egy korábbi exszovjet oligarchikus csoport lépett egy másik helyére. Az Egyesült Államok a térségben a visszaszorító geostratégiát alkalmazza Oroszországgal szemben (BÁRDOS-FÉLTORONYI 2015: 63–64).

A geopolitikai érdek mellett fontossá válnak a gazdaságiak is. „Az egyik BTC (Baku–Tbilisi–Ceyhan) olajvezeték (2005 májusában adták át), amely Azerbajdzsán olajmezőit köti össze a török földközi-tengeri Ceyhan kikötővel, és elsősorban Izraelnek szállít. A másik dél-kaukázusi gázvezeték, amelyet BTE (Baku–Tbilisi–Erzurum) néven is emlegetnek, 2006 óta működik, és párhuzamosan halad a BTC vezetékkel, azonban a törökországi Erzurumnál becsatlakozik a török hálózatba. A vezetékét a jövőben össze akarják kapcsolni a Kaszpi-tenger alatt tervezett transzkaszpai gázvezetékkel, így a BTC türkmén és kazah gázt is szállíthatna” (BÁRDOS-FÉLTORONYI 2015: 64).

A gazdasági tényezők mellett fontos szerepet játszottak a Grúziában létező etnikai viszályok is. A 2008-as koszovói függetlenség megszerzése miatt az abházok és a déloszétok lehetőséget láttak szabadságuk kivívására. Oroszország a koszovói, szerbiai eseményekbe nem avatkozott bele. A hi-

degháborús vereség az orosz politikát megbénította. Ez magyarázza a Grúziában élő nemzetiségek gondjait. Grúzia fegyverrel akarta érvényesíteni akaratát. Ez adott Oroszországnak lehetőséget a beavatkozásra. 2008-ban a grúz–amerikai NATO-hadgyakorlat ellensúlyozására az oroszok is hadgyakorlatot tartottak. Ezt jól használta ki az orosz hadsereg. Gyorsan megsemmisítette az egyik legnagyobb grúz katonai bázist, Gorit. Az abházok 2008-ban csatlakoztak az orosz erőkhöz, az orosz offenzíva elérte a fővárost, Tbiliszit, és az oroszok bevették azt. Grúzia kilépett a Független Államok Közösségéből (FÁK), de az orosz előrenyomulás folytatódott. Oroszország katonai sikereivel elérte, hogy a grúzok hajlottak a fegyverszünetre, amit hamar alá is írtak. A fegyverszünet megkötésében az Európai Unió is közreműködött. A kiküldött vizsgálóbizottság elnöke, egy svájci diplomata bejelentette, hogy a háborút Grúzia indította el, és a grúz állítások az orosz agresszióról hamisak.

Oroszország elérte három fő célkitűzését:

1. Délről nem tudták jobban bekeríteni.
2. A dél-kaukázusi amerikai beavatkozást megakadályozta.
3. Siker volt az oroszok számára az is, hogy megakadályozták a Nyugat kőolajtársaságainak a térségbe való beavatkozását (BÁRDOS-FÉL TORONYI 2015: 64–68).

Az orosz diplomácia jól ismerte a földközi-tengeri hatalmi viszonyokat. A NATO délkeleti ágán Görögország és Törökország ellentétei az égei-tengeri szigetvilág birtoklása és a part menti gázlelőhelyek várható feltárása miatt Törökország 1974 óta megszállás alatt tartja a vegyes török–görög lakosságú Ciprus északi részét, akadályozva Ciprus és Görögország egyesülését. Oroszország ezeket figyelembe véve diplomáciai lépéseket tett a térségben. „A ciprusi kormány azon döntése felborzolta a kedélyeket, hogy tárgyalásokat kezdett Oroszországgal, amely használni szeretné a páfoszi katonai légibázist. [...] Az oroszok nemcsak a nyugat-ciprusi Páfosz légi bázisára, hanem Limasszol kikötőjére is szemet vetettek. Az összes EU-tag-állam közül Ciprus ápolja a legszorosabb politikai-gazdasági kapcsolatot Oroszországgal” (BÁRDOS-FÉL TORONYI 2015: 55).

„Ha *katonailag* még nem is, gazdaságilag nagyon is jelen van már Oroszország »Afrodité szigetén«. Amikor a pénzügyi válság bajba sodorta Ciprust, nemcsak az Európai Unió segített 10 milliárd eurós mentőcsomaggal, hanem Moszkva is 2,5 milliárd eurós hitelt nyújtott. Tavaly ősszel a hitel átütemezéséről is sikerült megállapodni, és az oroszok olyan kamatcsökkentésbe mentek bele, amely felér az adósság 10%-ának elengedésével. [...] A Moody's hitelminősítő intézet becslése szerint a ciprusi számlákon »parkoló« külföldi vagyon harmada, közel 10 milliárd euró hozzájuk köthe-

tő. A Forbes magazin által megkérdezett orosz szakértők ugyanakkor 10 és 35 milliárd euró közé teszik az orosz befektetéseket. Annyit tudni biztosan, hogy pénzük egy részét ciprusi bankokban tartják olyan nagy cégek is, mint a Lukoil vagy a Gazprom, nem beszélve Roman Abramovics vagy Oleg Gyeripaszka milliárdosokról” (BÁRDOS-FÉLTORONYI 2015: 55–56).

„A »nemzetközi rend«, amit Washington megcélzott 1991-ben, csak egy bizonyos radikalizmussal válhatott volna valósággá. A célja a következőnek tűnt akkoriban:

- Oroszország bekerítése és Kína féken tartása;
- az EU, Japán és Kína energiaellátásának ellenőrzése;
- a NATO kibővítése a volt kommunista országok felé, beleértve Ukrainát;
- ha kell, erőszakosan is ellenőrzés alá vonni »Közép-Keletet« (a Földközi-tengertől Afganisztánig);
- megtartani az Arab-félszigetet és Izraelt mint szövetségest, de nem eltérni egy nyílt háborút Iránnal” (BÁRDOS-FÉLTORONYI 2015: 36).

A felsorolás stratégiai célokat tartalmaz egyrészt a geopolitikai, másrészt a globalizációs folyamatok aspektusából. A célkitűzés geopolitikai pontjai között kapcsolatot jelent a legfontosabb kérdés, az energiaellátás ellenőrzése és szabályozása. Az USA e szerint még globális hatalomnak tekinti magát, a világot pedig egypólusúnak. Fő célja, hogy legnagyobb, még mindig nagy vetélytársát, Oroszországot meghátrálásra kényszerítse. Ehhez az Európai Unió támogatására is szükség van. A stratégiai célkitűzés megvalósításában azonban több szempontot kell figyelembe venni. Oroszország is felismerte a veszélyt. Hamar megtalálta az ellenlépések lehetőségét, hogy a nagy sakkjátzmában sikereket lehessen elérnie. Ennek érdekében ki kell használnia a németek energiafüggését. Határain belül és kívül tartós gazdasági és politikai kapcsolatok kiépítésére kell törekednie, amelyek a gazdasági korlátok ellenére is működőképesek. Az USA ugyanis Szaúd-Arábia közreműködésével, segítségével letörte az olaj világpiaci árát, és az EU bevonásával gazdasági embargót hirdetett Oroszország ellen. Ellenlépésként Oroszország gazdasági unió kiépítésére törekedett. Közös valuta megteremtéséről is tárgyalt a csatlakozni szándékozó országokkal. Fehéroroszország, Kazahsztán, Örményország, Kirgizisztán és Tádzsikisztán jelezte csatlakozási szándékát. Ukrajna is kilátásba helyezte ezt. Így kirajzolódóban van a volt Szovjetunió kapcsolati rendszere. Ukrajna helyzete azonban a szándék ellenére bizonytalan, jelenleg geopolitikai és globális kérdés, ezért problematikus.

Az Európával való viszonyt döntően befolyásolja a Németországgal való kapcsolat. Németország orosz nyersanyagokhoz szeretne hozzáférni, Orosz-

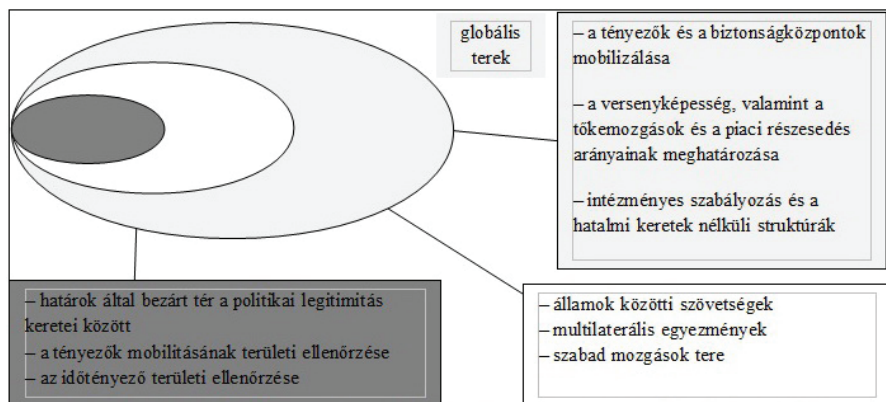
országnak pedig szüksége van magas fokú technológiára. Az USA-ellenes csoportoknak – Iránnak és Szíriának – biztosított fegyverszállítmányok kiállításba helyezését Oroszország sokáig sakkban tarthatja az USA-t. Szíriának Oroszország közvetlen katonai segítséget is nyújt. Ahogy a vietnami háború tehermentesítette a Szovjetuniót részben a katonai terhektől, s kitágította annak nemzetközi mozgásterét, most is lehetősége van erre az utód Oroszországnak (FRIEDMAN 2015: 150–154).

A rendszerváltás a kis közép-európai országokban gyorsan lezajlott. Kisebb geopolitikai földrengést csupán a volt Jugoszlávia területén és Romániában okozott. A jugoszláviai eseményekbe az USA a NATO révén be tudott avatkozni, mert az orosz tigris még sebeit nyalogatta, amelyeket a hidegháborúban szerzett. A rendszerváltás folyamata Ukrajnához érve jelentősen módosult. Ennek geopolitikai okai vannak: „Földrajzilag a mai Ukrajna egy óriási, háromszög alakú síkságon fekszik Berlin, Moszkva és a Fekete-tenger közt. Történelme során a területet többször is gyorsan lerohanták, katonailag szinte védhetetlen. Területe alig nagyobb, mint Franciaországé: 603 000 km². A világ óceánjaihoz hozzáférést biztosít számára a Fekete-tenger. Az ország EU-val közös határa 1160 km hosszúságú, az Oroszországgal közös határ 1576 km. Népeisége 44 millió” (BÁRDOS-FÉLTORONYI 2015: 24). Geopolitikai tekintetben Ukrajna egy hatalmas ütközősáv Kelt és Nyugat között. Az amerikai stratégia számára elsőrendű szempont. Ukrajnát és Oroszországot körülvette a NATO támaszpontrendszerével. Ezzel katonai stratégiaiilag bekerítette Oroszországot nyugati irányból. Ezt figyelembe véve nem mindegy, hogy Ukrajna hova tartozik, Oroszországhoz vagy az EU-hoz. Az Európai Unió az USA meghosszabbított keze Eurázsiaiban. Általa tudja végrehajtani az egykori Nagy-Britanniától örökölt egyensúly-politikát a térségben. Ezt a politikát nevezhetnénk katalizátorpolitikának is. Ennek lényege a kockázatmentes befolyásolás. Egyik jellemzője, hogy másokra kell bízni a feladatokat, a vállalkozás végrehajtását. Keresni kell olyan erőt, amelyik az USA-t helyettesíti. Ennek az EU felel meg első sorban. Részt vesz az Oroszország elleni gazdasági embargóban, területén található az Oroszországot fenyegető, védelmi szempontokra hivatkozva felállított NATO-támaszpontok. Az Egyesült Államok és az EU közös célja Ukrajnát kivonni az orosz érdekövezetből. Az USA vezetése valószínűleg figyelembe vette, hogy a rendszerváltás első etapjában sikerült a neoliberalizmusnak fellazítania az ukrán társadalmat és intézményrendszert, benne az államot, hogy Ukrajna a belső társadalmi erők aktivizálódásával és az egymást követő kormányok tétlensége miatt gyorsan elérje azt a fokot, hogy gazdaságilag és politikailag lehetőleg vérontás nélkül anektálható legyen a Nyugat számára. A számításba azonban hiba csúszott. „Oroszországhoz

hasonlóan Ukrajnát is sújtotta a 90-es évek elején az a sokkterápia, amivel egy csapásra bevezették a nyugati tőkés rendszert” (BÁRDOS-FÉLTORONYI 2015: 27).

A hiba következménye a véres polgárháború, amelybe a putyini Oroszország is be tudott kapcsolódni. Ennek oka az a különleges kapcsolat Oroszország és Ukrajna között, amelyről nem lehet elfeledkezni, ha a két ország viszonyát külső erők meg akarják változtatni. „Az egyszerű népi bölcsesség beláttatja az emberekkel, hogy Oroszországhoz kötődnek nyelvi, vallási és történelmi tényezőkből kifolyólag. Hasonlóképpen a gazdasági érdekek is többségükben ebbe az irányba hatnak: az ország kivitele fontosabb Oroszország, mint az EU felé, és a külföldön dolgozók kétharmadának szintén ebben az országban van a munkahelye. A külföldről bejövő fizetések lényeges bevételt hoznak az országnak és a lakosságnak. Másrészt ismert, hogy Moszkva és Kijev egymás ipari rendszereit jelentős mértékben kiegészítik, függnek egymástól” (BÁRDOS-FÉLTORONYI 2015: 25).

A *globális* és a *regionális* kulcsfogalmak – egymással kapcsolatban állnak a geopolitikában (SZILÁGYI 2013: 110).

2. ábra. A globális korszak új térbeli szerkezete (Forrás: SZILÁGYI 2013: 110)

„2005. április 25-én nemzetértékelő beszédében Putyin a Szovjetunió bukását az évszázad legnagyobb geopolitikai katasztrófájaként aposztrofálta, amivel valójában azt hozta a nyilvánosság tudomására, hogy a bukás némely következményeit a visszajára szeretné fordítani. Bár Oroszország már nem számított globális nagyhatalomnak, a régióban – az Egyesült Államok jelenléte nélkül – nyomasztóan erős volt” (FRIEDMAN 2015: 149).

Putyin politikai sakkjátékosként felismerte mozgásterének lehetőségeit. Ugyanakkor ki akarta *szélesíteni* azt. Vállalta a politikai kockázatot, amikor a Krim félsziget visszaszerzésére vállalkozott.

„A Krím-félsziget vitatható visszaszerzése részben ajándék is volt Moszkva részéről Kijevnek [Hruscsov ajándékozta Oroszországnak – a szerző]. Ez törvényesíti az államcsíny révén hatalomra került új ukrán kormányt, sőt lehetővé teszi számára a mély társadalmi-gazdasági válság szőnyeg alá söprését. De Oroszország számára a bekebelezés is igen fontosnak bizonyult. Elég a fekete-tengeri palaolaj készletekre gondolnunk, és a földgázszállító »Déli áramlatra«, illetve gazdasági utódjára, vagy katonai téren a szevasztopoli haditámaszpontonra és annak elvesztésére, ha Ukrajna csatlakozna a NATO-hoz. Viszont rövid távon a félsziget beolvasztása elsőrendű kérdéssé vált az orosz közvélemény számára Ukrajna elvesztésével» (BÁRDOS-FÉLTORONYI 2015: 31).

Putyin a Szovjetunió külpolitikájának stratégiai tradícióit élesztette fel és használja jelenleg is, amikor a Közel-Keleten is hatalmi sakkjátékot folytat Szíriában, valamint katonai erői bevetésével és Irán politikai támogatásával. Politikai, katonai, gazdasági hatóköre azonban jóval szűkebb, mint a Szovjetunióé volt. Azt azonban a javára kell írni, hogy az egypólusú világképet gyökeresen átalakította politikai lépéseivel. Az új globális hatalmi képnek a triumvirátus címet lehetne adni. Tagjai az USA, az EU és Oroszország. Ez a triumvirátus játszik szerepet a keleti kérdésben. Rajtuk kívüli erők is módosítják, befolyásolják a három hatalom politikai társasjátékát. Kína és India szerepe is fontos lehet. Az USA, az EU és Oroszország hatalmi hármásában az EU áll középen, mert az USA kinyújtott keze kelet felé, amelyre Oroszország bármikor ráüthet, befolyásolva ezzel az USA és az EU viszonyát. Nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az USA és az EU között is hatalmi verseny folyik. Ez elsősorban gazdasági területekre vonatkozik. Az USA és az EU erőviszonyait az alábbi táblázat jól szemlélteti.

	EU – 28	Amerikai Egyesült Államok
Népesség (millió)	511,4	318,9
Hadsereg (millió)	2,6	1,4
Nemzeti belső termék (E milliárd)	13560	13376
Külfölddel kapcsolatos költségvetési kiadások (E milliárd) (becslés)	kb. 500	kb. 500
Bruttó adósság külfölddel szemben (E milliárd)	elhanyagolható	14178
Állami valutatartalék (E milliárd)	176,8	38,4

1. táblázat. Az USA és az EU erőviszonyai (Forrás: BÁRDOS-FÉLTORONYI 2015: 140)

A szemléletes táblázat többféle konstellációt kínál. Ezek a jövőkép megformálására, az ország sorsának, gazdasági perspektíváinak figyelembevételre szempontjából fontosak. A különböző álláspontok egymás mellé tételével kirajzolódhat a közeli és távoli jövő képe. Matolcsy György is többféle szcenáriót rajzol meg. „Amerika felismerte, hogy a 21. század nyertese az a gazdaság, amelyik minél több tudást, információt, képzelőerőt, ízlést és általában szellemi erőforrást használ fel a gazdaságban, és minél kevesebb nyersanyagot, energiahordozót, általában anyagi erőforrást. Amikor az amerikai gazdaság a legmagasabb hozzáadott értékű termékcsoportokra koncentrálna, mindent megtesz a K+F erőforrások fejlesztéséért, magához vonzza a világ ígéretes és törekvő embereit, valamint nem maga gyártja, hanem importálja az anyagigényes árukat, akkor előre hozza a jövőt. A jövőre koncentrálna és felhagyja a múlttal, ebben a gazdaságban hasonló stratégiát követ, mint a politikában és a katonai erő alkalmazása terén. Amerika világforgatókönyveket készít a 21. század eseményeire. [...] A politikai forgatókönyvek területén is előre látta Ázsia felemelkedését, és erre megelőző gazdasági, valamint pénzügyi háborúkkal válaszolt. Látja az Európai Unió felemelkedését, valamint az európai és orosz gazdaság összefonódását, és lehetséges, hogy erre is megelőző, rejtett háborúkkal válaszol” (MATOLCSY 2015b: 340).

Matolcsy figyelembe veszi a jelen több szereplőjét is a jövőkép megformálásában: „A jövőre adott *prognózisok* alapján nagy pontossággal előre lehet jelezni nagy horderejű események bekövetkezését mint amilyen Kína és India gazdasági felemelkedése. Ilyen a Közel-Kelet felértékelődése, az euró egyenrangú világvalutává válása, az Európai Unió és Oroszország gazdasági, majd politikai szövetsége. Ilyen előre látható esemény Japán, Kína és az ázsiai országok további mélyülő integrálódása, vagy a nagy nemzeti migrációk a lemaradó országokból a fejlett országok felé” (MATOLCSY 2015b: 285–286).

Matolcsy történelemszemlélete a jelen és jövő kapcsolatrendszerét is felvillantja a geopolitika összefüggésrendszerében. „A történelem természetén nehéz eligazodni, mert hol a »nevető harmadik« szerkezet, hol a »párviadal nyertese« tűnik elő. Amerika azonban a 20. században mindkét játékban nyerni tudott” (MATOLCSY 2015a: 313).

A táblázatban felsorolt adatokat néhány megjegyzéssel ki kell egészíteni. Az EU adóssága a táblázat szerint elhanyagolható, de az EU-t alkotó nemzetek, főleg a közép-kelet-európai országoké nem elhanyagolható, hanem jelentős, sőt a dél-európai országoké is. „Az EU-haderő egy része az amerikai hadseregnek van alárendelve, legalábbis háború esetén. A »békefenntartásra« mozgósított európai alakulatok létszáma a tízszerese az amerikaiaknak. Sokan úgy vélik, a katonai erő szerepét ma egyre inkább a gazdasági ténye-

ző veszi át. Ha ez igaz, akkor könnyen érthető az USA lázas és világméretű katonai terjeszkedése a hidegháború óta, például Köztes-Európában, Délkelet-Ázsiában vagy Afrikában, ahol sok a számára nélkülözhetetlen nyersanyag. [...] Az USA minden eszközzel küzd az EU függetlenedése ellen, hol ezt, hol azt veti a szemére, másrészt meg kevesli az EU katonai kiadásait” (BÁRDOS-FÉLTORONYI 2015: 141).

A táblázatba foglalt tények és a kiegészítő megjegyzések mellett fel lehet vázolni egy geopolitikai víziót. Bárdos-Féltoronyi víziója a következő: „Nyugat- és Köztes-Európa” EU-tagországai különböző biztonságpolitikai megoldások közül választhatnak, illetve megpróbálhatnak beletörődni az alábbiak valamelyikébe:

1. továbbra is megmarad a csatlós helyzet, vagyis, ahogy Zbigniew Brzezinski elegánsan nevezi, az EU az USA „protektorátusaként” működik tovább;
2. egy Jalta-2-nek megfelelő megoldás, ami Nyugat- és Köztes-Európa Moszkva és Washington közti, előre ki nem számítható újrafelosztását jelentené, Kína növekvő ellenségeskedésével;
3. egy Brüsszel–Moszkva tengely létrehozása, „rapallói szemlélettel”¹, illetve egy EU-s Ostpolitik, amitől mind Kína, mind az USA tarthat;
4. a hadi kiadások jelentős növelésével imperialista nagyhatalommá válás, ami háborús kockázattal járhat;
5. egy semleges övezet kialakítása a többi nagyhatalom hallgatólagos beleegyezésével, az 1945 előtti Svájc vagy Finnország mintájára;
6. önálló, de önmérsékletet tanúsító hatalom megteremtése, ami csökkenené a többi nagyhatalom geopolitikai félelmeit, és hozzájárulna a világ jólétéhez és békéjéhez (BÁRDOS-FÉLTORONYI 2015: 141–142).

Bárdos-Féltoronyi Miklós stratégiai víziója, jóslata implicite tartalmazza azokat az ellentmondásokat, amelyek a jövő szempontjából az Európai Unió sorsát meghatározhatják.

A jelen nemcsak az EU, hanem a világ számára is globális és geopolitikai problémákat vet fel. A krízis okai:

1. az Iszlám Állam által támogatott globális terrorizmus;
2. a nyomában kibontakozó migrációs szököár;
3. az Oroszországgal szemben alkalmazott gazdasági embargó, amelynek megszüntetése érdekében Putyin az orosz külpolitikát aktivizálta, növelte hatókörét.

---

¹ 1922. április 16-án Oroszország és Németország konszenzuson alapuló egyezményt kötött. Ez az antant kudarcát is jelentette.

George Friedman körütekintő körképet ad az EU-ról. Ennek figyelembevételével a valóságnak megfelelő, elfogadhatóbb jövőképet lehet alkotni. A jövőkutatás hipotetikus, ez a fő buktatója, ugyanakkor az alkalmazható stratégiát pontosabbá és eredményesebbé teheti.

George Friedman Európa-képének fontos összetevője az EU állapotrajza: „Az Európai Unióban még mindig a konföderációs modell van érvényben, vagyis a szövetség szuverén nemzetállamokból áll. Ez egyrészt korlátozza az unió saját tagállamai feletti hatalmát, másrészt pedig nem jogosítja fel arra, hogy a tagországoktól áldozatot követeljen. [...] Nincs összehangolt védelmi politika. [...] Az EU nem más, mint egy fakultatív együttműködés, amely a tagállamok kényelmét szolgálja, és ha egy adott tagállam számára kényelmetlenné válik, bármikor kiléphet, amiben senki nem akadályozhatja meg” (FRIEDMAN 2015: 173).

Az idézet megállapításai ellentmondásosak, mert az EU gazdasági nagyhatalom. A tagállamokat a gazdasági kényszerek tartják az EU-ban, emellett az orosz nagyhatalmi fenyegetés is figyelembe vehető tényező, valamint az USA globálisan érvényesülő, de geopolitikai szempontból gyengülő hatalma. Ez az ambivalencia elsősorban a geopolitikai tényezők miatt áll fenn. Az USA politikai befolyása gyengül, mégis annyira számottevő, hogy az Egyesült Államok vezetésével és arab szövetségeseinek részvételével 2014 szeptemberében megindultak a légicsapások az Iszlám Állam érdekeltségei és bázisai ellen Szíriában (N. RÓZSA 2015: 208).

A Közel-Kelet legbonyolultabb háborús összecsapásának a következménye, hogy nagy tömegek menekültek el Szíriából. „Az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságának adatai szerint mintegy 3,3 millió szíriai menekültet regisztráltak. Törökországban és Libanonban 1,16 millió, Jordániában 600 000, Irakban 230 000, míg Egyiptomban mintegy 140 000 főt. Ennél azonban sokkal többen váltak menekültté, de az ország területén belül maradt a család, illetve sokan úgy léptek át a határokon, hogy nem regisztráltak” (N. RÓZSA 2015: 209). Ezen országok – elsősorban Törökország – a kiindulópontjai a migrációs áradatnak. Politikai oka a német kancellár azon kijelentése, hogy Németország munkaerő-szükséglete lehetővé teszi nagyobb számú menekült befogadását. Az ENSZ által létrehozott menekülttáborok lakóinak ellátását szolgáló pénzüsszeg a gazdag országok egyre szűkülő befizetései miatt, csökkent. Ez is hozzájárult az emberáradat elindulásához. Az EU schengeni határai nyitottak voltak. Nemcsak a Közel-Keletről, hanem Észak-Afrikából is sokan menekültek el. Elsősorban Olaszország, Görögország területét érintette eleinte a menekültáradat. Ez még csak kisebb mértékben hatott az EU politikai egységére. Amikor a tömeg elérte a balkáni országokat, majd áthömpölygött hazánkon, a magyar kormány kényszerlé-

péseket tett a tömeg áramlásának szabályozására, elsősorban a déli határ mentén. Az unió a szabad határátlépés megakadályozása miatt fordult szembe hazánkkal. A viseigrádi országok kormányai a magyar lépést elfogadták. Újabb bonyodalmat jelent a kvótakérdés, amelyet a magyar kormány és a viseigrádi országok elutasítanak. Az EU számára tehát nagy gondot, feszültséget okoz a migráció. Ehhez járul hozzá a franciaországi terrortámadás, a terrorizmus veszélye. Az EU politikai vezetése a schengeni határok szigorúbb őrzéséhez részben hozzájárult. Törökországot, mint a migráció releváns kiindulópontját, 3 milliárd eurós támogatással és az EU-ba való felvételi tárgyalások megkezdésével érdekeltté tette a menekülttömeg mozgásának korlátozásában, szabályozásában. A várható eredmény kétséges.

Az Európai Unió két magországa Németország és Franciaország. A konföderáció primása Németország. Ő viszi a vezérszólamot, amelynek forrása gazdasági ereje, fejlettsége. A migráció egyértelműen felveti azt a kérdést, hogy az Európai Unió krízisben van. Közismert tény, hogy az EU gazdasági nagyhatalom, de politikai szempontból gyenge. Az EU egyik tünete a Köztes-Európa tagállamainak helyzete: „Az új, »köztes-európai« tagállamok példája azt mutatja, hogy az újonnan csatlakozó országok az EU »félperemére« fognak szorulni. A »központi«, régebbi tagállamok ugyanis túladsanak nehézségeiken, azokat az újonnan csatlakozókra hárítják. Ez a folyamat élesen jelentkezett a legutolsó, 2008-ban kezdődött nagy társadalmi-gazdasági válság során” (BÁRDOS-FÉLTORONYI 2015: 189). Ez a megállapítás érvényes napjainkban is. Ez után feltehetjük azt a kérdést, hogy az EU szétszakad-e? Erősebb-e a centrifugális erő a centripetális erőnél? Európa központi magja, beleértve Nyugat-Európát és Köztes-Európát, két nagyhatalom harapófogójába szorult az USA és Oroszország érdek-összeütközése miatt. Az EU-nak nem érdeke a hatalmi harc éleződése. Az EU az USA versenytársa és barátja is. A kétféle érdek közül az utóbbi az erősebb. A Köztes-Európa leszakadása, kiválása az unióból regionális és globális probléma egyszerre. Ha számba vesszük a világ jelenlegi „gyulladásponjtja-it” és a multipoláris hatalmi állapotot, kiderül, hogy nem lehet úgy számolni, mint a kétpólusú világban. Most többsimeretlenes egyenletrendszerrel van szó. Ennek tényezői többségében folyamatosan változnak. Az új egyenletrendszer alkalmatlan a békét teremtő egyensúlyi állapot biztosítására. A sok érdek-összeütközés helyett nem az a kérdés, hogy „Ki kit győz le?”, hanem az, hogy „Ki kit győz meg?” Csak a konszenzusok útja vagy útjai járhatóak. Ez egyszerre a regionális és globális problémák megoldását jelentheti. Ez az egyetlen alternatívája a világbéke és az emberi fejlődés biztosításának.

1.3. A NÉMET–OROSZ KAPCSOLATRENDSZER HÁLÓZATI-GEOPOLITIKAI ELEMZÉSE

A globalizáció a világ hálózatosodásának folyamata. Bár az államok közötti „klasszikus” háború kitörésének valószínűségét a fokozatosan kialakult gazdasági interdependenciák rendszere csökkentti, a hatalmi játszmák folytatódnak. A geopolitika tudománya lépést tart a globalizáció felgyorsult folyamatával, a technológiai fejlődéssel, bővítve az elemzési kereteket. A háromdimenziós geopolitikai tér (szárazföld, tenger-óceán, légtér) átalakult, öt dimenzióban gondolkodunk, mely a cyberteret és az űrteret is magában foglalja. A kölcsönös függési rendszerek hálózati-geopolitikai elemzése új megközelítés alapján vizsgálja Németország és Oroszország kapcsolatát.

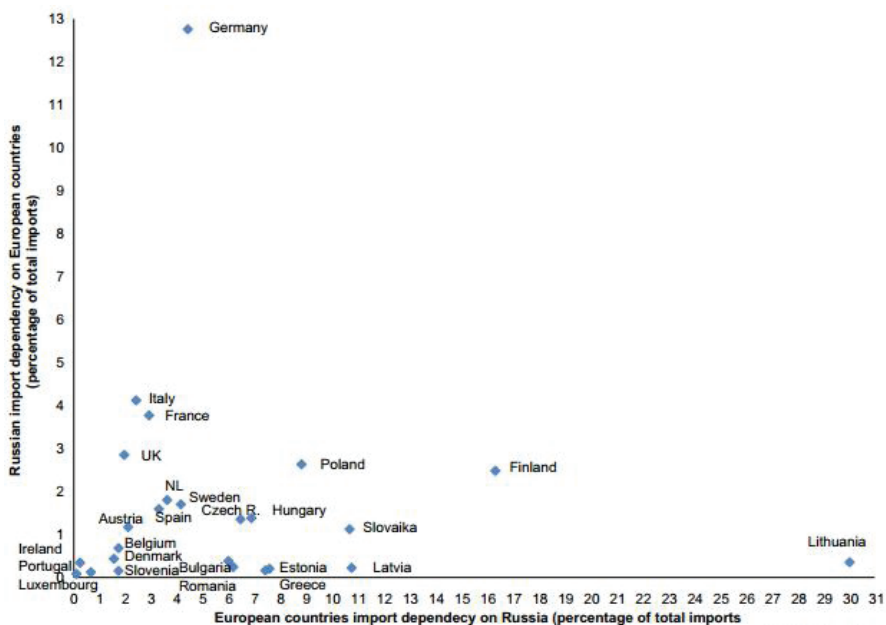
Az interdependencia forrása német oldalon az energiafüggőség, orosz oldalon az exportból származó bevételektől való függőség és az importfüggőség, különös tekintettel a német csúcstechnológiára. A *British Petrol* (BP) 2016 júniusában készítette el a 2015-ös évre vonatkozó statisztikai áttekintését a világ energiahordozóiról. Az adatok szerint Oroszország a második legnagyobb földgázlelőhely a világon Irán mögött, a világ teljes készletének 17,3%-a (32,3 billió köbméter) található az országban (BP Statistical Review of World Energy, June, 2016: 20).

A földgáz-kereskedelemre vonatkozó adatok alapján az interdependencia-modell energiafüggőségi oldala elkészíthető. Németország fogyasztása 2015-ben 74,6 milliárd köbméter volt, termelése 7,2 milliárd. Összesen 104 milliárd köbméter gázt importált, melynek 43,46%-a érkezett Oroszországból, 33,56%-a Norvégiából, 22,12%-a Hollandiából, 0,86%-a más európai országokból. Az AG Energiebilanzen agytröszt által közölt adatok alapján a német energiafelhasználás 21%-át tette ki a földgáz 2015-ben. Mindezek alapján megállapítható, hogy Németország erősen függ az Oroszországból érkező gáztól.

A modell orosz oldala háromtényezős. Az első elem a gázexportból származó bevétel. Köztudott, hogy Oroszország gazdasága különösen érzékeny az olaj- és gázárak alakulására. 2013-ban az olaj- és gázexport a teljes exportbevételek 68%-át adta, melyből a gáz 18%-ot tett ki. A Világbank Csoport 2016-os elemzése szerint az olaj- és gázbevételek csökkenése miatt drámaian nőtt az orosz államadósság (Russia Economic Report, World Bank Group, No. 35, April, 2016: 25).

Az orosz gazdaság sebezhetőbbé vált, így függősége is nőtt. A földgáz esetében a legfontosabb exportpartner Németország. A BP adatai szerint 2015-ben Oroszország összesen 193 milliárd köbméter gázt exportált vezetőkeken keresztül. A legnagyobb mennyiségű gázt Németországnak szállí-

tották, 45,2 milliárd köbmétert, mely a teljes export 23,42%-a. A második tényező nehezen mérhető. Az orosz technológiai hátrányok ledolgozásához elengedhetetlen a német csúcstechnológia és tudás importálása. A harmadik elem, az importfüggőség bilaterális importdependencia-mátrixban ábrázolható, mely ugyan 2008-as adatokra épül, a folyamatokat jól szemlélteti.

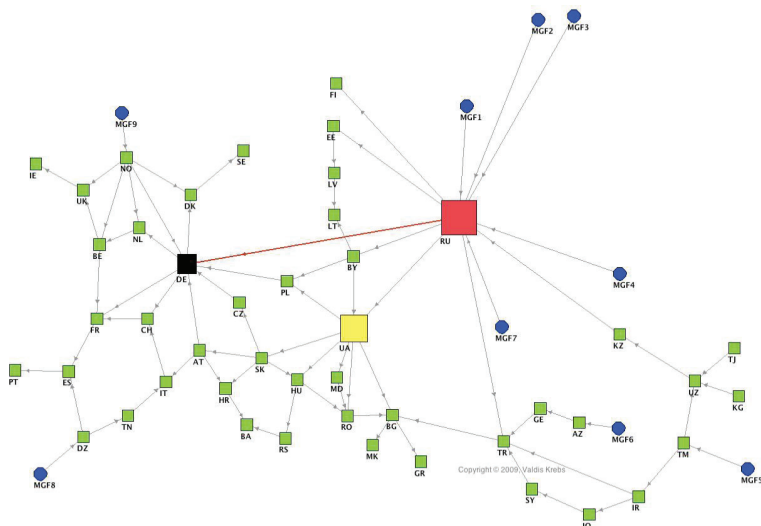

3. ábra. Importdependencia-mátrix (Forrás: HARSEM–CLAES 2013: 7)

Látható, hogy Németország előnyös pozíciót foglal el. 2008-ban az orosz import 12,76%-a érkezett Németországból. A két ország közti kapcsolat a modell alapján interdependens viszonyként írható le, nehezen határozható meg, melyik irányba billenhetne a mérleg nyelve. Az interdependens viszony a kapcsolatrendszeret a kooperáció irányába tolja el. A Gazprom nyugati részvényesekkel közösen tervezett új projektje, az Északi Áramlat 2 is ezt igazolja. A nyugati cégek (német Uniper SE, BASF SE/Wintershall Holding GmbH, az angol–holland Royal Dutch Shell plc, az osztrák OMV AG és a francia Engie S. A.) a részvények 10-10%-át, a Gazprom az 50%-át birtokolja.

A geopolitikai helyzet ebben az esetben az interdependencia forrása, de hasonlóképp lehet aszimmetrikus interdependencia és dependencia forrása is. A kelet-közép-európai országok esetében az utóbbiról beszélhetünk. A következő, szociális hálók elemzésén (SNA – Social Network Analysis)

alapuló modell alapján látható, hogy a központi játékos Oroszország. Fontos megjegyezni, hogy a modell 2009-ben készült, az Északi Áramlat megépítésének tervezetét a vastag vonal jelöli. Ukrajna ekkor fontos szerepet töltött be, azonban a gázvezeték megépülése után szerepe mint tranzitország nagyon meggyengült, jelenlegi tervek szerint 2019-re teljesen megszűnik az Ukrajnán át folyó gázszolgáltatás. További megjegyzés a modellhez, hogy Németország az Északi Áramlat megépülésével és a tervezett 2. Projekttel a kapcsolati háló még fontosabb csomópontja lesz.

4. ábra. Gázszállítások Oroszországból (Forrás: KREBS 2009)

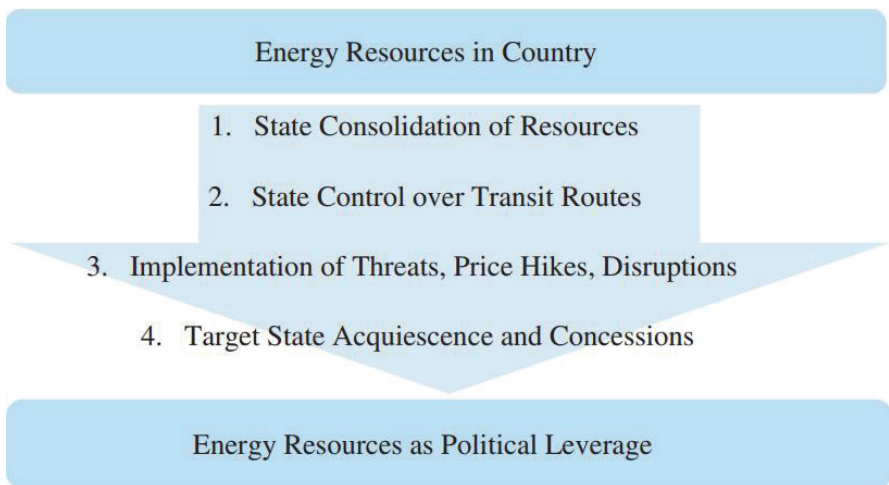
Oroszország és Németország Euráziában geopolitikai csomópontok. A hálózatok dinamikája szerint a csomópontok közti erősödő kapcsolat a többi szereplő szignifikanciájának csökkenéséhez vezet a kapcsolati hálóban. Az összefüggés úgy is leírható, hogy minél szorosabbra fűzi kapcsolatait Németország és Oroszország, annál kiszolgáltatottabbá válik a rendszer többi eleme. Ez főként Kelet-Közép-Európa országait érintheti érzékenyen, hiszen kapcsolatuk Oroszországgal és Németországgal is dependenciaként írható le.

A játék komplexitását növeli a transzatlanti és a távol-keleti szereplők bekapcsolása a hálóba. Kína az orosz gázexport diverzifikációjában, az USA a palagáz-forradalom és az LNG² kapcsán.

² LNG = Liquefied Natural Gas (cseppfolyós földgáz)

1.4. ENERGIAFEGYVER-MODELL

Milyen feltételeknek kell teljesülniük ahhoz, hogy egy ország az erőforrásait fel tudja használni politikai célokra? A modell alapvetően négy feltételhez köti az energiafegyvert, de – mint a legtöbb modell – ez is a valóság leegyszerűsítésével működik, azonban igen jól szemlélteti a szükséges feltételeket.

5. ábra. Energiafegyver-modell (Forrás: STEGEN 2011: 6506)

Az első feltétel, hogy az állam konszolidálja az ország erőforrásait. A második, hogy ellenőrzést szerezzen a tranzitútvonalak felett. A harmadik, hogy felhasználja az erőforrásokat a saját politikai céljainak elérésére törekedve megfélemlítéssel, büntetéssel vagy épp jutalmazással. A negyedik feltétel a függő állam reakciója (STEGEN 2011: 6506).

Az erőforrások konszolidálása lényegében azt jelenti, hogy a gáz- és olajlelőhelyek nagy része közvetlenül vagy közvetve állami kézben vannak. A Gazprom vezetői mind a Putyinhoz hű elithez tartoznak. A Gazprom vállalatban az orosz államnak 50,002%-os részesedése van. A 75%-ban állami tulajdonban levő Rosneft a második legnagyobb olajcég Oroszországban (STEGEN 2011: 6507).

A már meglevő tranzitútvonalak feletti irányítás megszerzése az országon kívül a Gazprom feladata, mely az évek során több esetben is az egyes országok adósságára alapozva sikerrel szerzett többségi tulajdonrészt az adott vállalatban, többek között a Balkánon. Jelenleg a már említett Északi

Áramlat 2 kiépítése a legfőbb cél, de a feltétel az Északi Áramlattal is teljesül.

A harmadik feltétel teljesülésére a legjobb példa Ukrajna. A gázcsap elzárásának nyilvánvalóan gazdasági okai voltak, azonban egyben kiválóan időzített üzenet is volt a balti országoknak, akik az Északi Áramlattal kapcsolatos környezetvédelmi aggályaikat hangoztatták. Ugyanakkor nemcsak negatív, de pozitív irányban is fel lehet használni az erőforrásokat. A Moszkvával baráti viszonyt ápoló országoknak kevesebbet kell fizetniük a gázért, mint azoknak, akik Európához vagy az USA-hoz közelednek (STEGEN 2011: 6509). A modell negyedik feltételével kapcsolatban elmondható, hogy találunk példát annak teljesülésére és az ellenkezőjére is. Az érintett országok, főképp a balti államok, nem tettek eleget Moszkva akaratának az 1990-es években az orosz katonai jelenléttel kapcsolatban. Ukrajnával kapcsolatban már más a helyzet. Miután 2006-ban az árvitákat követően elzárták az ellátást, a márciusi választásokon az oroszpartí politikusok és pártok jól szerepeltek. 2010-ben Janukovics megnyerte az elnöki választásokat, és az ukrán–orosz kapcsolatok jelentősen javultak (STEGEN 2011: 6510).

A modell feltételrendszeréből három teljesült. Az energiafegyver bevetetősége országonként teljesen különbözik, ez nemcsak az eltérő függési viszonyokban mutatkozik meg, hanem az adott állam politikai elitjének gondolkodásmódjában és Nyugathoz való kapcsolataiban is. A balti államok a szovjet idők után érthető módon ellenállást tanúsítottak az orosz törekvésekkel szemben.

1.5. AZ ENERGIAFEGYVER-MODELL KIEGÉSZÍTÉSE, AZ ASZIMMETRIKUS INTERDEPENDENCIA

Az első lépés annak a felismerése, hogy aszimmetrikus interdependenciáról van szó. Keohane és Nye megfogalmazása szerint a relatív alkupozíció fontossága vezet el az aszimmetrikus interdependencia fogalmához. Interdependencia, hisz a kelet-közép-európai országoknak szüksége van az orosz gázra és olajra, és Oroszországnak is a gáz- és olajexportból származó bevételekre. Aszimmetrikus, mert az országok jobban függenek Oroszországtól, mint fordítva.

Armstrong szerint az aszimmetrikus interdependencia csak három feltétel teljesülése esetén szolgálhat politikai eszközként: 1. Egy állam befektetéseinek nagy részét egy másik állam kell, hogy irányítsa. A Gazprom befektetései az európai gázpiacon erre jó például szolgálnak. A Gazprom vehet európai uniós alapítású cégeket, míg az orosz törvények tiltják, hogy az unió ugyanezt tegye Oroszországban. 2. A függő ország képtelen más-

honnan beszerezni az erőforrást. 3. A várt politikai hatás nem jelent fenyegetést vagy törést a gazdasági kapcsolatokban. Oroszország és Kelet-Közép-Európa viszonyrendszerében mindhárom teljesül (HARSEM–CLAES 2013: 785–786).

Az energiafegyver-modellt e három elemmel kell kiegészítenünk. Kelet-Közép-Európa országaira a modell minden pontja igaz. Diverzifikációs képességük minimális, kooperációs hajlandóságuk – bár retorikájukban megfigyelhető erre irányuló törekvés – szintén. A történelmi sérelmek, a gyakran eltúlzott nacionalista törekvések és a gazdasági válság mélyítik a köztük húzódoz szakadékot. Az aszimmetrikus interdependencia elméletének feltételrendszerével kiegészített energiafegyver-modell teljesebb képet ad a régió geopolitikai helyzetéről. A régió és az unió kapcsolata gazdaságilag dependencia, viszont sem az uniónak, sem az Egyesült Államoknak nem érdeke, hogy a régió leszakadása Oroszország kebelére sodorja Kelet-Közép-Európát, teret adva Oroszországnak a mackinderi magterület kiterjesztésére.

KONKLÚZIÓ

Az emberiség továbbélésének alapvető záloga a 21. században és az utána következő időszakban is a játékelmélet alapvető törvénye, a win-win játszámára való törekvés. A kooperáció és a konszenzus a hálózati innováció számára rendkívül hasznos alapelvek, növelik a hálózati innovációs potenciált, valamint megfelelő szinten tartják a hálózatokban az erős és gyenge kapcsolatok arányát. Az állandó konkurencia és konfliktus jelensége a hálózati kapcsolatokat rendezetlenné teszi, a hálózaton belüli gazdasági, társadalmi, személyes kapcsolatrendszereket, struktúrákat, működési mechanizmusokat szétszilálja, végül a totális rendszerhalál állapotához vezet. Az entrópia, a káosz természetesen magában hordozhatja az újjászületés lehetőségét is. Mindezek az alapelvek és törvényszerűségek fokozottan igaznak tekinthetők a diplomácia, a geopolitika rejtelmes, néha titokzatos világára is. A globalitás, regionalitás és lokalitás hármasszintje gyakran gyengíti, néha erősíti és kiegészíti egymást, a modern nemzetközi hálózati kapcsolatrendszerek komplexitása azonban egyik szint nélkül sem működik, erősítve ezzel a globális interdependencia fogalomrendszerének törvényszerűségeit.

IRODALOM

- BÁRDOS-FÉLTORONYI Miklós: *A nagyhatalmak harca Euráziában*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2015.
- BOGÁR László: *Magyarország és a globalizáció*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003.
- BRITISH PETROL: *Statistical Review of World Energy*. June, 2016.
- BRZEZINSKI, Zbigniew: *A nagy sakktabla*. Európa Kiadó, Budapest, 1999.
- BRZEZINSKI, Zbigniew: *Stratégiai vízió. Amerika és a globális hatalom válsága*. Antall József Tudásközpont, Budapest, 2013.
- FRIEDMAN, George: *Következő évtized*. New Wave Media Kft., Budapest, 2015.
- FUKUYAMA, Francis: *A történelem vége és az utolsó ember*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1994.
- HARSEM, Øistein–CLAES, Dag Harald: The interdependence of European–Russian energy relations = *Energy Policy*, 59, 2013.
- HUNTINGTON, Samuel: *The Clash of Civilizations and the remaking of world order*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1998.
- MATOLCSY György: *Egyensúly és növekedés. Konszolidáció és stabilizáció Magyarországon 2010–2014*. Kairosz Kiadó, Budapest, 2015a.
- MATOLCSY György: *Amerikai birodalom. A jövő forgatókönyvei*. Pallas Athéné Geopolitikai Alapítvány, 2015b.
- N. RÓZSA Erzsébet: *Az arab tavasz – A Közel-Kelet átalakulása*. Osiris Kiadó–Külügy és Külgazdasági Intézet, Budapest, 2015.
- RUSSIA ECONOMIC REPORT, World Bank Group, No. 35, April, 2016.
- STEGEN K., Smith: Deconstructing the „energy weapon”: Russia’s threat to Europe as case study = *Energy Policy*, 39, 2011.
- SZILÁGYI István: *Geopolitika*. Publikon Kiadó, Pécs, 2013.

INTERNETES FORRÁS

- EVANS, Peter: *Embedded Autonomy: States and Industrial Transformation*. (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1995) [http://cc.bingj.com/cache.aspx?q=embedded+autonomy%3a+states+and+industrial+transformation.+\(princeton%2c+n-j%3a+princeton+university+press%2c+1995\)&d=4917515683236237&mkt=-en-ww&setlang=hu-HU&w=-uYhSn_rCrC8OjgpPE_q5CaOR562svMt](http://cc.bingj.com/cache.aspx?q=embedded+autonomy%3a+states+and+industrial+transformation.+(princeton%2c+n-j%3a+princeton+university+press%2c+1995)&d=4917515683236237&mkt=-en-ww&setlang=hu-HU&w=-uYhSn_rCrC8OjgpPE_q5CaOR562svMt) (2016. 02. 02.)
- KREBS, Valdis: *Complex International Relations*. 2007. jan. http://www.orgnet.com/MIDEAST_Network_Map.pdf (2016. 03. 06.)
- KREBS, Valdis: *Power in Economic Networks*. 2009. jan. <http://www.thenetworkthinkers.com/2009/01/power-in-economic-networks.html> (2016. 06. 06.)

A global superpower pokergame – dilemmas, alternatives

The study analyses the geopolitical networks of the 21st century from a new perspective. The authors draw a parallel between the process of globalization and the evolution of geopolitical dimensions and networks, introducing yet unknown or lesser known scientific models. The 21st century is a complex system of geopolitical games; the authors focus on the role of great powers in the new international system and the geopolitical situation of Hungary, the Central and Eastern European region, and the geopolitics of flashpoints. The aim of the study is to identify the geopolitical networks that drive history, set up scenarios for the future of Hungary, the European Union and the world itself, combining local, regional and global aspects and networks. The analysis touches upon actual problems and challenges that are strongly linked to the process of globalization, such as international terrorism, the so-called Islamic State and the migration crisis. High emphasis is put on the chessboard of Eurasia and the Middle East, drawing up the system of nodes and ties to identify central players and their connections. In both cases, energy policy plays a decisive role of geopolitical games. The Russian-German *relations* are analysed based on up to date data and the theory of interdependency, combined with the geopolitics of the network of gas pipelines and the effect of these connections on other European countries. Concerning Central and Eastern Europe, the analysis of the geopolitical situation of the region is analysed on the basis of the combination of an energy weapon model and the theory of asymmetric interdependency.

Key words: geopolitics, networks, terrorism, energy weapon model, asymmetric interdependence, globalization, migration

Globalna pokeraška igra velikih sila – dileme i alternative

Studija primenjuje nov pristup analizi geopolitičkih mreža 21. veka. Autori povlače paralelu između procesa globalizacije i evolucije geopolitičkih dimenzija i mreža predstavljanjem dosad nepoznatih ili malobrojnim znanih naučnih modela. 21. vek je sistem kompleksnih geopolitičkih utakmica, glavni akcenat polažu na ulogu velikih sila, geopolitički položaj istočno-srednjeevropske regije i na geopolitiku „tačaka požara”. Studija ima za cilj definisanje geopolitičkih mreža koje znače pokretačku snagu istorije, konstruisanje scenarija u pogledu Mađarske, Evropske unije i celine sveta, povezujući lokalne, regionalne i globalne aspekte i mreže. Analiza zahvata aktuelne probleme i izazove, koji se tesno vezuju za proces globalizacije, ubrajajući tu međunarodni terorizam, organizaciju takozvane Islamske države, ili migracijsku krizu. Evroazijska i bliskoistočna šahovska tabla su centralni elementi studije, skicirajući sistem čvornih tačaka i veza, određujući centralne igrače i njihov sistem veza. Energetska politika igra u oba slučaja odlučujuću ulogu. Sistem rusko-nemačkih veza je podvrgnut analizi na osnovu najsvježijih dostižnih podataka, uz povezivanje teoriju interdependencije sa geopolitikom mreže gasovoda, ispitujući uticaj ovih veza na druge evropske zemlje. Analizu geopolitičkog položaja istočne i srednje Evrope obavili smo kombinovanjem jednog modela energetskog oružja i teorije asimetrične interdependencije.

Ključne reči: geopolitika, mreže, terorizam, model energetske oružja, asimetrična interdependencija, globalizacija, migracija

Beérkezés időpontja: 2017. 01. 16.

Közlésre elfogadva: 2017. 02. 21.

